

भारतातील ऑनलाइन शिक्षणासाठी विद्यार्थ्यांची धारणा आणि प्राधान्य कोविड -19 महामारी दरम्यान

सौ. पूजा किरण कदम

M.sc B.Ed

सहशिक्षिका, श्रीमती निर्मलाताई ठोकळ प्रशाला विजापूर रोड ,सोलापूर.

सारांश

जगभरातील शैक्षणिक संस्था कोविड-19 महामारीमुळे शैक्षणिक कॅलेंडर धोक्यात आल्या आहेत. शैक्षणिक उपक्रम सुरु ठेवण्यासाठी बहुतांश शैक्षणिक संस्था ऑनलाइन लर्निंग प्लॅटफॉर्मवर वळल्या आहेत. तथापि, ई-लर्निंगची तयारी, रचना आणि परिणामकारकता यासंबंधीचे प्रश्न अद्याप स्पष्टपणे समजलेले नाहीत, विशेषतः भारतासारख्या विकसनशील देशासाठी, जेथे उपकरणांची उपयुक्तता आणि बँडविड्थ उपलब्धता यासारख्या तांत्रिक अडचणी गंभीर आव्हान उभे करतात. या अभ्यासात, आम्ही 307 विद्यार्थ्यांच्या ऑनलाइन सर्वेक्षणाद्वारे कृषी विद्यार्थ्यांची ऑनलाइन शिक्षणाबद्दलची धारणा आणि प्राधान्य समजून घेण्यावर लक्ष केंद्रित करतो. आम्ही ऑनलाइन वर्गाच्या विविध वैशिष्ट्यांसाठी विद्यार्थ्यांची प्राधान्ये देखील शोधली, जी प्रभावी ऑनलाइन शिक्षण वातावरण तयार करण्यासाठी उपयुक्त ठरतील. निकालांनी सूचित केले आहे की या महामारीच्या काळात बहुसंख्य प्रतिसादकर्ते (70%) अभ्यासक्रम व्यवस्थापित करण्यासाठी ऑनलाइन वर्गाची निवड करण्यास तयार आहेत. बहुतांश विद्यार्थ्यांनी ऑनलाइन शिक्षणासाठी स्मार्ट फोनचा वापर करण्यास प्राधान्य दिले. सामग्रीचे विश्लेषण वापरून, आम्हाला आढळले की विद्यार्थी शिकण्याची परिणामकारकता सुधारण्यासाठी प्रत्येक वर्गाच्या शेवटी क्विझसह रेकॉर्ड केलेले वर्ग पसंत करतात. ऑनलाइन क्लासेसची लवचिकता आणि सोय यामुळे तो आकर्षक पर्याय बनतो, असे विद्यार्थ्यांचे मत होते, तर ग्रामीण भागातील ब्रॉडबँड कनेक्टिव्हिटीच्या समस्यांमुळे विद्यार्थ्यांसाठी ऑनलाइन शिक्षण उपक्रमांचा वापर करणे आव्हानात्मक होते. तथापि, कृषी शिक्षण प्रणालीमध्ये जेथे अनेक अभ्यासक्रम व्यावहारिक केंद्रित आहेत, पूर्णपणे ऑनलाइन मोडमध्ये बदलणे शक्य होणार नाही आणि त्यासाठी संकरित मोड वापरण्याची आवश्यकता आहे, या लेखातील अंतर्दृष्टी नवीन सामान्यांसाठी अभ्यासक्रमाची रचना करण्यासाठी उपयुक्त ठरू शकतात.

कीवर्ड:

ऑनलाइन शिक्षण, धारणा, तत्परता, प्राधान्ये, सामग्री विश्लेषण.

प्रस्तावना

कोविड-19 - एक नवीन कोरोना विषाणू रोग जगभरात पसरत असल्याने, अनेक देशांनी सर्व शैक्षणिक संस्था बंद करण्याचे आदेश दिले आहेत. शैक्षणिक संस्था ठप्प झाल्या आहेत कारण त्यांना त्यांच्या विद्यार्थ्यांचे व्हायरल एक्सपोजरपासून संरक्षण करावे लागले, जे बहुधा उच्च सामाजिक विद्यार्थी समुदायात आहे. फेब्रुवारी 2020 च्या सुरुवातीस, पसरणाऱ्या दूषिततेमुळे फक्त चीन आणि काही इतर प्रभावित देशांमध्ये शाळा बंद करण्यात आल्या होत्या. तथापि, मार्चच्या मध्यापर्यंत, जवळपास 75 देशांनी शैक्षणिक संस्था बंद करण्याची अंमलबजावणी किंवा घोषणा केली आहे. 10 मार्चपर्यंत, कोविड-19 मुळे जगभरात शाळा आणि विद्यापीठ बंद झाल्यामुळे पाचपैकी एक विद्यार्थी शाळाबाह्य झाला आहे. UNESCO च्या मते, एप्रिल 2020 च्या अखेरीस, 186 देशांनी देशव्यापी बंद लागू केले आहेत, ज्यामुळे एकूण नोंदणी केलेल्या विद्यार्थ्यांपैकी सुमारे 73.8% प्रभावित झाले आहेत (UNESCO, 2020). लॉकडाऊन आणि सोशल डिस्टन्सिंग हेच कोविड-19 चा प्रसार कमी करण्याचा एकमेव मार्ग असूनही संक्रमणाची साखळी खंडित केली जात असली तरी, शैक्षणिक संस्था बंद झाल्यामुळे मोठ्या प्रमाणात विद्यार्थ्यांवर परिणाम झाला आहे.

शाळा आणि महाविद्यालये अनिश्चित काळासाठी बंद असल्याने, शैक्षणिक संस्था आणि विद्यार्थी दोघेही शैक्षणिक दिनदर्शिकेच्या अनुषंगाने विहित कालावधीत त्यांचे विहित अभ्यासक्रम पूर्ण करण्याचे प्रयोग करत आहेत. या उपायांमुळे निश्चितच काही प्रमाणात गैरसोय झाली आहे, परंतु त्यांनी डिजिटल हस्तक्षेपांचा वापर करून शैक्षणिक नवोपक्रमाची नवीन उदाहरणे देखील दिली आहेत. शैक्षणिक संस्थांमधील सुधारणेची मंद गती लक्षात घेता हे एक काळ्या ढगावर एक चांदीचे अस्तर आहे, जे शिकवण्याच्या हजारो-जुन्या व्याख्यान-आधारित पध्दती, संस्थात्मक पूर्वाग्रह आणि अप्रचलित वर्गखोल्यांसह चालू आहे. असे असले तरी, जगभरातील शैक्षणिक संस्थांना तुलनेने कमी वेळेत सर्जनशील दृष्टीकोनांचा पाठपुरावा करण्यासाठी कोविड-19 एक ट्रिगर आहे. या काळात, बहुतेक विद्यापीठे ब्लॅकबोर्ड, मायक्रोसॉफ्ट टीम्स, झूम किंवा इतर ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मचा वापर करून ऑनलाइन मोडवर वळली आहेत.

प्रभावित भागातील शैक्षणिक संस्था अध्यापन सुरू ठेवण्यासाठी स्टॉप-गॅप सोल्यूशन्स शोधत आहेत, परंतु हे लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे की शिक्षणाची गुणवत्ता डिजिटल प्रवेश आणि कार्यक्षमतेच्या पातळीवर अवलंबून असते. जेव्हा शिकणाऱ्यांच्या प्रेरणा, समाधान आणि परस्परसंवादाचा विचार केला जातो तेव्हा ऑनलाइन शिक्षणाचे वातावरण पारंपारिक वर्गातील परिस्थितीपेक्षा खूप बदलते (Bignoux&Sund, 2018). कम्युनिटी ऑफ इन्क्वायरी (COI) फ्रेमवर्क ऑनलाइन अध्यापन आणि शिक्षणामध्ये हस्तक्षेप करण्यासाठी एक सोयीस्कर आधाररेखा प्रदान करते (गॅरिसन एट अल., 2001). COI फ्रेमवर्कनुसार, वेब-आधारित सूचनांचे यश हे शिकणाऱ्यांचा गट तयार करून निश्चित केले जाते. या गटात (पारंपारिक वर्गातील परिस्थितीशी साधर्म्य असलेले), शिक्षण तीन परस्परावलंबी घटकांद्वारे घडते: (1) सामाजिक उपस्थिती, (2) संज्ञानात्मक उपस्थिती आणि (3) शिकवण्याची उपस्थिती. अँडम et.al द्वारे अभ्यास. (2012) असा युक्तिवाद केला की ऑनलाइन शिक्षण आणि समोरासमोर वर्ग यांच्यात त्यांच्या समाधानाच्या संदर्भात काही लक्षणीय फरक नाही आणि त्यांनी या वस्तुस्थितीचे समर्थन केले की ऑनलाइन वर्ग योग्य प्रकारे डिझाइन केल्यास पारंपारिक वर्गाइतकेच प्रभावी होईल. ही वस्तुस्थिती आम्हाला स्पष्टपणे दर्शवते की ऑनलाइन शिक्षण हे पारंपारिक वर्गातील शिक्षणाचा योग्य पर्याय आहे जर ते योग्य प्रकारे डिझाइन केले असेल.

भारतातील शैक्षणिक संस्थांनी 25 मार्च 2020 पासून 21 दिवसांसाठी देशव्यापी लॉकडाऊन लादण्याच्या केंद्र सरकारच्या निर्णयानंतर लवकरच ऑनलाइन शिक्षणाच्या वातावरणात संक्रमण केले आहे, जे नंतर आणखी 19 दिवसांसाठी वाढविण्यात आले. तथापि, मुख्य चिंता ही शिक्षणाच्या गुणवत्तेची आहे जी सामग्री किती चांगल्या प्रकारे डिझाइन केली आहे आणि अंमलात आणली आहे याच्याशी जवळून संबंधित आहे. ऑनलाइन वातावरणात सामग्री कशी क्युरेट केली जाते यावर आणि विद्यार्थ्यांना भेडसावणाऱ्या अडचणी समजून घेणे आणि त्यांचे निराकरण करणे यावर देखील शिक्षणाची परिणामकारकता अवलंबून असते. हा अभ्यास अधिक समर्पक आहे कारण भारतात ऑनलाइन शिक्षणाची प्रणाली इतक्या प्रमाणात कधीच वापरण्यात आली नाही आणि हा एक मोठा सामाजिक प्रयोग आहे. पुढे, कृषी शिक्षण क्षेत्रात, कृषी अभ्यासक्रमात व्यावहारिक पैलूंना खूप महत्त्व दिले जाते आणि ते ऑनलाइन व्यासपीठावर स्वीकारल्यास परिणामकारकता ठरवता येते. या ओळीत, आम्ही भारतीय कृषी विद्यार्थ्यांची ऑनलाइन शिक्षणाविषयीची धारणा आणि ऑनलाइन शिक्षण अधिक प्रभावी आणि यशस्वी बनवणाऱ्या विविध गुणधर्मांचे परीक्षण केले आहे.

कृषी क्षेत्रातील शैक्षणिक संस्थांसाठी अभ्यासाचे निकाल दोन मुख्य कारणांसाठी महत्त्वाचे आहेत. सर्वप्रथम, कोविड-19 चे व्यवस्थापन करण्यासाठी लादण्यात आलेल्या अभूतपूर्व लॉकडाऊनमुळे ऑनलाइन मोडमध्ये शिफ्ट करणे अचानक घडले आणि ऑनलाइन मोडसाठी अभ्यासक्रमाची सामग्री तयार करण्यासाठी आणि त्याचा अवलंब करण्यासाठी संस्थांना वेळ मिळाला नाही. या संदर्भात, ऑनलाइन शिक्षण सोपे, कार्यक्षम आणि फलदायी करण्यासाठी विद्यार्थ्यांचे अनुभव आणि शिकणे समाविष्ट केले जाऊ शकते. दुसरे, लॉकडाऊन मागे घेतल्यानंतरही, कोविड-19 साथीच्या आजारानंतरचे जीवन पूर्वीसारखे राहणार नाही आणि नियमित ऑफलाइन वर्गांच्या संयोजनात ऑनलाइन शिक्षण सुरूच आहे. साथीच्या रोगाची लांबी आणि पुन्हा संसर्ग होण्याची शक्यता याबद्दल अनिश्चितता आहे, सामाजिक अंतर एक नवीन सामान्य बनू शकते. त्यामुळे, सर्व शैक्षणिक संस्थांनी अभ्यासक्रमातील बहुतांश सामग्री ई-लर्निंग प्लॅटफॉर्मवर स्थलांतरित करण्यासाठी आणि अभ्यासक्रमाची रचना आणि अभ्यासक्रमात योग्य बदल करण्यासाठी तयार असणे आवश्यक आहे. प्रभावी शिक्षणाला चालना देण्यासाठी ऑनलाइन प्लॅटफॉर्ममधील शिक्षणाच्या वातावरणाचा निर्णय घेण्यासाठी आमच्या अभ्यासाचे परिणाम महत्त्वाचे असू शकतात. पुढील विभागात, आम्ही डेटा आणि पद्धती विभागाच्या पाठोपाठ साहित्यांचे संक्षिप्त पुनरावलोकन देतो जेथे आम्ही अभ्यासात वापरण्याच्या पद्धतीचे वर्णन करतो. त्यानंतर, आम्ही अभ्यासाचे निष्कर्ष काढून परिणाम आणि परिणामांची चर्चा करतो.

साहित्याची समीक्षा

सध्याच्या तांत्रिक प्रगतीमुळे आम्हाला ऑनलाइन सामग्री डिझाइन करण्याचे अनेक मार्ग वापरता येतात. शिक्षण प्रभावी आणि फलदायी करण्यासाठी ऑनलाइन अभ्यासक्रमांची रचना करताना विद्यार्थ्यांची प्राधान्ये आणि धारणा विचारात घेणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. विद्यार्थ्यांचे प्राधान्य हे सहयोगी शिक्षणात सहभागी होण्याच्या विद्यार्थ्यांची तयारी किंवा इच्छेशी आणि ऑनलाइन शिक्षणाच्या तयारीवर परिणाम करणाऱ्या घटकांशी संबंधित आहे. अनुसरण करायच्या विभागात, आम्ही संबंधित साहित्याच्या समीक्षेतून शिकलेल्या गोष्टींचा सारांश देतो. साहित्याने विविध मॉडेल्स ठळक केले आहेत जे ऑनलाइन शिक्षणाविषयी विद्यार्थ्यांच्या धारणा समजून घेण्यासाठी मूलभूत फ्रेमवर्क प्रदान करतात. ऑनलाइन शिक्षणाच्या यशासाठी संभाव्य अडथळ्यांवरही पेपर्सने प्रकाश टाकला आहे. तथापि, भारतीय संदर्भात विद्यार्थ्यांची धारणा आणि

प्राधान्ये समजून घेण्याचा प्रयत्न फारशा पेपर्सनी केलेला नाही. हे समजण्यासारखे आहे की कोविड-19 साथीच्या आजारापूर्वी केवळ मर्यादित संख्येने दूरशिक्षण प्लॅटफॉर्म ऑनलाइन शिक्षण पद्धती वापरत होते. पुढे, आमच्या माहितीनुसार, कृषी शिक्षणाच्या क्षेत्रात या धर्तीवर अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला गेला नाही, जेथे अभ्यासक्रमात व्यावहारिक शिक्षणाच्या पैलूंचा जास्त वाटा असल्यामुळे ऑनलाइन शिक्षण उपक्रम अगदी कमी आहेत. ही पोकळी आम्ही आमच्या अभ्यासाने भरून काढण्याचा प्रयत्न करतो, या समस्येची संकल्पना मांडण्यासाठी साहित्यातून अंतर्दृष्टी काढतो, कृषी शिक्षणातील ऑनलाइन शिक्षणावर आमचे लक्ष केंद्रित करतो.

ऑनलाइन वर्गासंबंधी मूलभूत माहिती (तक्ता 2)

प्रतिसादकर्त्यांपैकी, केवळ 145 (47.23%) ऑनलाइन वर्गाचा पूर्वीचा अनुभव होता आणि 162 (52.2%) पूर्वी ऑनलाइन वर्गांना उपस्थित नव्हते. आणि 82% प्रतिसादकर्त्यांनी सांगितले की ज्या विद्यापीठांनी त्यांनी नोंदणी केली आहे त्यांनी आधीच ऑनलाइन वर्ग सुरू केले आहेत. या कोविड-19 साथीच्या काळात अभ्यासक्रमाचा सामना कसा करायचा असा प्रश्न विचारला असता, बहुतांश प्रतिसादकर्त्यांनी (67.1%) असे सूचित केले की अभ्यासक्रम कव्हर करण्यासाठी वर्गखोल्यातील अध्यापनाचा पर्याय म्हणून ऑनलाइन वर्गाचा वापर केला जाऊ शकतो, तर 29.97% विद्यार्थ्यांनी अभ्यासक्रम निलंबित करायचा होता आणि फार कमी (2.93%) शिक्षकांना फक्त असाइनमेंट आणि वाचन साहित्य पुरवायचे होते. ऑनलाइन क्लासेसच्या बाजूने नसलेल्या 30% प्रतिसादकर्त्यांच्या प्रतिसादामागील कारणे म्हणजे साथीच्या आजाराच्या भीतीमुळे किंवा ऑनलाइन शिक्षणासाठी येणाऱ्या तांत्रिक अडथळ्यांमुळे अभ्यासक्रमावर लक्ष केंद्रित करण्यास असमर्थता दर्शविली जाऊ शकते. पेपरच्या नंतरच्या भागात आम्ही विद्यार्थ्यांना ऑनलाइन शिक्षणासाठी येणाऱ्या अडचणींचे परीक्षण करू.

निष्कर्ष

कोरोनाव्हायरस या कादंबरीचा प्रसार रोखण्याच्या प्रयत्नांमुळे, ऑनलाइन शिक्षण हे शिक्षणाचे प्राथमिक माध्यम बनल्यामुळे शिक्षण प्रणालीचे रूप बदलत आहे. अभ्यासक्रमाशी जुळवून घेण्यासाठी विद्यापीठे आणि संस्था ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मकडे वळत आहेत. विद्यार्थी आणि शिक्षक ऑनलाइन शिक्षणाचा कसा सामना करतील हे सांगणे खूप घाईचे आहे कारण ते अडथळे ओळखतात, त्यांचे निराकरण करण्यासाठी पुनर्संचयित करतात परंतु शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांची समज आणि तयारी हा एक महत्त्वाचा विचार आहे ज्याचा आम्ही दस्तऐवजीकरण करण्याचा प्रयत्न केला आहे. या अभ्यासाच्या निष्कर्षांवरून असे दिसून आले आहे की बहुसंख्य विद्यार्थ्यांनी कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर ऑनलाइन क्लासेसबद्दल सकारात्मक दृष्टीकोन दर्शविला आहे. ऑनलाइन शिक्षण फायदेशीर असल्याचे दिसून आले कारण ते शिकणाऱ्यांसाठी लवचिकता आणि सोयी प्रदान करते. विद्यार्थ्यांनी विद्यापीठाच्या वेबसाइटवर अपलोड केलेल्या रेकॉर्ड केलेल्या व्हिडिओसह सु-संरचित सामग्रीला प्राधान्य दिले. त्यांनी शिकण्याच्या अनुभवाला अनुकूल करण्यासाठी प्रत्येक वर्गाच्या शेवटी क्विझ आणि असाइनमेंटसह परस्परसंवादी सत्रांची आवश्यकता देखील सूचित केली. तथापि, बहुतेक विद्यार्थ्यांनी असेही नोंदवले की ऑनलाइन वर्ग पारंपारिक वर्गापेक्षा अधिक आव्हानात्मक असू शकतात कारण तांत्रिक अडचणी, विलंबित अभिप्राय आणि माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान प्रभावीपणे हाताळण्यास प्रशिक्षकाची असमर्थता. त्यामुळे, ऑनलाइन अभ्यासक्रम विकसित करताना या सर्व बाबींचा विचार केला पाहिजे जेणेकरून तो शिकणाऱ्यांसाठी अधिक प्रभावी आणि फलदायी होईल. एकदा का कोविड-19 साथीचा रोग थांबला की, अभ्यासासाठी ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मचा वापर करून शिक्षण प्रणालींमध्ये सतत वाढ होण्याची शक्यता आहे.

नियमित वर्गाच्या संयोजनात संकरित मोडमध्ये असले तरी एड्स. त्यामुळे हा अभ्यास ऑनलाइन मोडचा समावेश असलेल्या घटकांसह उच्च शिक्षणाची पुनर्कल्पना आणि पुनर्रचना करण्यासाठी उपयुक्त ठरेल.

संदर्भ

- प्रभात वृत्तसेवा (१५ एप्रिल २०२०). "लॉकडाऊनमुळे बिघडलेय मानसिक स्वास्थ्य".
- लोकसत्ता ऑनलाईन (९ एप्रिल २०२०). "लॉकडाऊन काळात मानसिक स्वास्थ्यासाठी सरकारचं महत्वाचं पाऊल; तज्ज्ञ डॉक्टरांचा मिळणार मोफत सल्ला".
- "कोविड19". ऑक्सफर्ड इंग्लिश डिक्शनरी (ऑनलाइन आवृत्ती). ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेस
- "कोरोनाव्हायरसची लक्षणे". यू.एस. रोग नियंत्रण आणि प्रतिबंध केंद्रे 13 मे 2020.
- "कोरोनाव्हायरस (COVID-19) वर प्रश्नोत्तरे". जागतिक आरोग्य संघटना
- "कोविड19 लसी". जागतिक आरोग्य संघटना (WHO). 3 मार्च 2021 रोजी पुनर्प्राप्त.
- "जॉन्स हॉपकिन्स युनिव्हर्सिटी (JHU) मधील सेंटर फॉर सिस्टम्स सायन्स अँड इंजिनिअरिंग (CSSE) द्वारे कोविड-19 डॅशबोर्ड